

УДК 821.11

С. М. ГЕРГУЛЬ

м. Чернігів

САМООСВІТА ВЧИТЕЛЯ ЯК ОСНОВА ПЕДАГОГІКИ ДОБРА В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Стаття присвячена вивченню поглядів В. О. Сухомлинського на проблему самоосвіти вчителя. Дається визначення поняття, формулюється мета, розкриваються основи та принципи самоосвітньої діяльності вчителя.

Ключові слова: В. О. Сухомлинський, педагогічна спадщина, самоосвіта, самоосвітня діяльність, вчитель.

Постановка проблеми. Історія української педагогіки багата на славні імена видатних педагогів, учених, представників української освіти, культури, мистецтва, громадських та державних діячів, які зробили відчутний внесок у розвиток педагогічної думки й освіти України. Знання надбань минулого, їхній аналіз та осмислення розширюють світогляд не лише майбутніх педагогів, а й усього суспільного загалу, допомагають посправжньому збагнути суть і способи розв'язання сучасних теоретично-практичних проблем освіти, вдало визначити майбутні педагогічні перспективи.

У розвитку освіти та педагогічної думки України другої половини ХХ ст. почесне місце посідає творчість Василя Олександровича Сухомлинського. На основі плідної практичної та аналізаторської діяльності, власного досвіду та тривалого педагогічного експерименту, що проводив керований ним учительський колектив Павлівської середньої школи, він створив педагогічну систему, яка багато в чому випереджала свій час. Педагогіка добра В. О. Сухомлинського визнана не лише в нашій країні, а й педагогічною громадськістю всього світу, вона впроваджується у практику далекого і близького зарубіжжя, зокрема в Австралії, Греції, Китаї, Німеччині, Польщі, Росії, США.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вивчення педагогічного досвіду В. О. Сухомлинського зробили вітчизняні вчені І. Д. Бех, А. М. Богуш, М. В. Богуславський, А. М. Борисовський, М. С. Вашуленко, Г. Н. Волков, В. Г. Кузь, М. І. Мухін, В. Г. Риндак, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинська, В. Л. Федяєва та ін. Питання громадян-

ського, розумового, морального, естетичного, трудового, сімейного виховання в спадщині видатного педагога були предметом досліджень Л. А. Абрамової, Н. Г. Базилевич, Н. В. Безлюдної, А. С. Бика, Л. С. Бондар, Т. Г. Будняк, Л. М. Заліток, В. К. Кіндрата, М. В. Левківського, В. О. Лоскутова, Ю. Г. Новгородської, І. С. Остапйовського, Т. П. Остапйовської, О. Б. Петренко, А. В. Семез, О. С. Соколовської, Н. В. Тарапаки, З. М. Шевців та ін.

Погляди В. О. Сухомлинського на особистість учителя висвітлили у своїх дисертаційних роботах К. А. Юр'єва, С. В. Білецька, А. М. Луцюк та ін. Деякі аспекти самоосвітньої діяльності вчителя в педагогічній спадщині видатного педагога-гуманіста були в полі зору М. Я. Антонця, В. Г. Бутенка, В. А. Василенко, Н. А. Василенко, А. Я. Розенберга, Л. М. Сіднева, М. І. Сметанського та ін.

Постановка завдання. Численні дисертаційні роботи розкривають багатогранність педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського в різних аспектах, проте жодне з них не претендує на цілісне системне висвітлення теоретичних основ і практичних підходів до самоосвітньої діяльності вчителя в спадщині видатного педагога. Отже, мета написання статті полягає у вивченні й узагальненні поглядів видатного педагога на дану проблему.

Виклад основного матеріалу. В. О. Сухомлинський надавав вагомому значення особистості вчителя, називаючи його «Світочем знань». Видатний педагог був глибоко переконаний, що вчитель повинен активно шукати шляхи раціоналізації своєї діяльності на основі оволодіння новими знаннями, вміннями та навичками. Виступаючи за виховання всебічно розвинутої особистості, Василь Оле-

ксандрович висував великі вимоги до вчителя-вихователя: бути самому всебічно ерудованою людиною, постійно вивчати новітні досягнення науки й техніки, психології, педагогіки, методики. Він наголошував: «Учень повинен бачити в учителіві розумну, знаючу, думаючу, закохану в знання людину. Чим глибші знання, чим ширший кругозір, ширша всебічна наукова освіченість учителя, тим більшою мірою він не тільки вчитель, а й вихователь» [3,49].

Головними характеристиками професійного самовдосконалення вчителя В. О. Сухомлинський вважав такі: рівень та якість організації самоосвіти (усвідомлення вчителем потреби безперервної самоосвіти та її здійснення, змісту та якості роботи над фаховою, методичною, психолого-педагогічною літературою); методична робота (дидактико-методичне забезпечення викладання фахового предмета, оволодіння ефективними методами викладання, наявність власних методичних розробок, застосування ефективних методів та прийомів навчання учнів); вивчення передового педагогічного досвіду (обізнаність учителя з передовим педагогічним досвідом, критичне ставлення до нього, творче впровадження); використання досягнень науки (обізнаність учителя з досягненнями психолого-педагогічної науки та їхнє використання у практичній діяльності); експериментально-дослідна робота педагога (участь в експериментальній роботі, що проводять науковці, власні дослідження).

У ході наукового пошуку ми з'ясували, що суть самоосвіти вчителя, за В. О. Сухомлинським, – «самостійне оволодіння теоретичним матеріалом та практичними вміннями» [3, 260], особисті зусилля вчителя, «спрямовані на підвищення власної культури праці і в першу чергу культури мислення» [6, 524]; «не механічне поповнення знань» [2, 426], а перетворення наукових істин у живий досвід творчої праці. Основною метою самоосвітньої діяльності видатний педагог вважав підвищення ідейно-теоретичного рівня вчителя; поглиблення знань у галузі профільних предметів; оволодіння досягненнями педагогічної науки і практики, психології та конкретної

методики; підвищення загальної культури вчителя, тобто озброєння педагога всебічними знаннями для поліпшення його творчої професійної діяльності.

Розглядаючи самоосвіту вчителя як складну діяльність, педагог-гуманіст наголошував, що слід враховувати основні її структурні компоненти, а саме потреби, мотиви, самопізнання, самоаналіз, самооцінку, зацікавленість, способи досягнення мети, результат.

Василь Олександрович був глибоко переконаний, що джерелом та рушійною силою самоосвітньої діяльності вчителя є потреба у знаннях: «...знати більше, ніж я знаю сьогодні» [4, 82]. Він стверджував, що істотними причинами виникнення цієї потреби є вимоги, які висувають до вчителя керівник школи, колеги по роботі, учні та батьки. На наш погляд, така позиція вченого є досить актуальною, адже потреба у знаннях – це внутрішня сила, що стимулює людину до активних дій. Але для розвитку та поглиблення потреби недостатньо лише її розуміння, необхідна ще й готовність до самостійної діяльності.

Окремої уваги, на думку вченого, заслуговує питання про готовність педагога здійснювати самоосвітню діяльність. Проведений нами аналіз педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського свідчить, що в Павлівській середній школі визначальна роль відводилася таким компонентам готовності вчителя до самоосвіти, як когнітивний (базова культура особистості, професійні знання, вміння їх застосовувати); організаційний (уміння добирати джерела пізнання та форми самоосвіти); морально-вольовий (допитливість, критичність, працездатність); мотиваційний (усвідомлення особистої й суспільної значущості неперервної самоосвіти).

Джерелом самоосвіти вчителя Василь Олександрович вважав потребу в інформації, потрібній для орієнтування людини в навколишньому середовищі, здійснення успішної діяльності; оволодінні вміннями, навичками, способами, засобами і прийомами пізнавальної діяльності; умінні передбачати (прогнозувати) результати своєї діяльності, без чого людина не може ставити цілі й свідомо керувати діяльністю; у задоволеності успішним

завершенням того чи іншого виду (етапу) пізнавальної діяльності (потреба в позитивних емоціях).

Конкретним проявом потреб, за В. О. Сухомлинським, виступає мотив самоосвітньої діяльності вчителя. Бажання бути не просто вчителем, а майстром своєї справи, потреба в удосконаленні власної професійної діяльності та стають для педагога збудником активності, її мотивом.

На своєму багаторічному досвіді педагог-новатор переконався, що в учителя лише тоді з'явиться мотивація до самоосвіти й саморозвитку, коли він матиме адекватне уявлення про власну професійну діяльність і особистісні якості, а також знатиме вимоги, що ставить перед ним суспільство. Мотивація професійної самоосвіти виникає і як наслідок соціальних якостей особистості вчителя, зокрема почуття відповідальності, професійного обов'язку, прагнення до самоствердження.

Спираючись на пізнавальний інтерес як на провідний мотив самоосвітньої діяльності вчителя, В. О. Сухомлинський дійшов висновку, що самоосвітня діяльність педагога має починатися із самопізнання – складного процесу визначення вчителем своїх здібностей і можливостей, процесу цілеспрямованого отримання інформації про розвиток власних якостей. Методично правильно організований процес самопізнання, за В. О. Сухомлинським, передбачає усвідомлення свого місця й життєвих орієнтирів у суспільній діяльності. Самоусвідомлення дає змогу вчителю глибше усвідомити себе й систему вимог, що висувуються до нього, а також зрозуміти свої завдання в навчально-виховному процесі, чіткіше уявити перспективу свого подальшого розвитку. Самовивчення відбувається через самоспостереження, самоаналіз своїх учинків, поведінки, конкретних результатів діяльності.

Бесіди вчителів із директором школи, відвідування уроків колег та їхнє обговорення, на думку В. О. Сухомлинського, мають спонукати до самоаналізу – осмислення педагогом передумов, закономірностей і механізмів власної професійної діяльності, співвідношення, цілей, цінностей, вимог, установок, прагнень, соціального та індивідуального

способу існування, власних дій і вчинків. Самоаналіз також передбачає критичні роздуми над своєю поведінкою, окремими вчинками, допомагає розкривати причини успіхів чи невдач, розвиває самосвідомість і сприяє самопізнанню.

На основі самоаналізу формується самооцінка вчителя як компонент самосвідомості, що містить поряд із знаннями про себе власну оцінку своїх здібностей, моральних якостей та вчинків. В. О. Сухомлинський неодноразово наголошував на важливій вимозі до самооцінки – її адекватності реальному розвитку особистості. При цьому самооцінка має виконувати функцію регулятора різних видів діяльності та поведінки вчителя, акумулювати життєвий досвід особистості.

Вивчення педагогічних ідей В. О. Сухомлинського показує, що результатом самоосвітньої діяльності вчителя він вважав його самозміну, тобто зміну поведінки, стилю викладання, інтелектуальне збагачення особистості. Василь Олександрович розглядав самоосвітню діяльність учителя як різновид професійної діяльності, що має спиратися на певні науково-педагогічні принципи, які дають змогу педагогу чітко спланувати та проводити свою роботу. А саме принцип орієнтації на професійне самовдосконалення, принцип органічної єдності професійного самовдосконалення вчителя з практикою організації його навчально-виховної роботи, принцип цілеспрямованості професійного самовдосконалення. Крім цих принципів, В. О. Сухомлинський застосовував принципи систематичності, послідовності, наступності, зв'язку теорії з практикою.

Принцип орієнтації на професійне самовдосконалення, на думку Василя Олександровича, має ґрунтуватися на розширенні вчителем кола своїх пізнавальних завдань, використанні додаткового теоретичного та практичного матеріалу, а це залежить від актуальних для особистості наукових та професійних інтересів, попередньої підготовки, вміння працювати самостійно тощо. Виданий педагог був глибоко переконаний, що використання даного принципу вчителем у процесі самоосвітньої діяльності допоможе йому стати справжнім майстром своєї справи.

Вчителя-майстра В. О. Сухомлинський розглядав як цілісну особистість, котра перебуває в гармонії з духовною культурою, має потужну теоретичну базу для реалізації педагогічної діяльності в школі, добре знає й усвідомлює власні можливості, реалізує їх на користь собі та суспільству, прагне до саморозвитку, самовдосконалення, розуміє сенс життя, щастя, краси, любові, гуманно ставиться до своїх рідних, близьких, оточуючих людей. Принцип орієнтації на професійний саморозвиток спонукає вчителя до формування високого рівня власної соціально-психологічної компетенції та професіоналізму, гуманістичної спрямованості, професійно необхідних знань, педагогічних здібностей, високого рівня відповідальності за особистісну та професійну досконалість.

Суть принципу органічної єдності професійного самовдосконалення вчителя з практикою організації його навчально-виховної роботи полягає в умінні вчителя будувати та проектувати зміст власної навчально-виховної роботи, добирати необхідні форми й методи її організації. Водночас він вимагає від педагога вміння переорієнтувати цілі та зміст самоосвітнього навчання й виховання на конкретні педагогічні завдання; враховувати власні професійні потреби й інтереси, можливості, педагогічний досвід та інше; визначати основні та другорядні завдання на кожному етапі педагогічного процесу; добирати види діяльності, підпорядковані визначеним завданням; планувати систему діяльності; стимулювати особисту активність.

Василь Олександрович вважав, що єдність професійного самовдосконалення вчителя з практикою організації його навчально-виховної роботи має орієнтуватися не на регламентацію діяльності педагога та жорстку опіку й диктат, а на стимулювання до професійного самовдосконалення, формування потреби в ньому, оволодіння засобами взаємодії та всебічне стимулювання активності й самостійності.

Проведене дослідження дає можливість виокремити низку завдань, котрі видатний педагог ставив перед собою як директор школи для стимулювання професійного самовдосконалення вчителя. Це, зокрема такі:

застосування внутрішніх і зовнішніх стимулів у визнанні професійного самовдосконалення вчителів; переорієнтація методичної роботи школи на стимулювання професійного саморозвитку вчителів; надання практичної допомоги учителям у реалізації ними творчих та новаторських підходів до організації педагогічного процесу; упровадження інноваційних на той час форм та методів самоосвітньої діяльності з метою залучення вчителів до науково-дослідної роботи в школі.

Наступний принцип самоосвітньої діяльності вчителя – принцип цілеспрямованості професійного самовдосконалення – передбачає орієнтацію вчителя на чітко представлені у свідомості кінцевий результат самоосвітньої діяльності. Оскільки ця діяльність орієнтується на професійне самовдосконалення вчителя, її кінцевим результатом може стати досягнення таких цілей, як формування комплексу провідних якостей особистості, необхідних для самоусвідомлення, самореалізації, самоствердження й самоактуалізації; формування професійних якостей особистості, необхідних для педагогічної діяльності вчителів.

В. О. Сухомлинський відстоював думку про те, що набуття професійної та особистісної досконалості триває протягом усієї педагогічної діяльності, а іноді й усього життя вчителя. Йдеться про орієнтацію на «освіту впродовж життя», на професійно-особистісне самовдосконалення, де вчитель спроможний бути суб'єктом організації власної повноцінної життєдіяльності. Видатний педагог наголошував, що самовдосконалення педагогів – це органічна складова безперервної педагогічної освіти, безперервного процесу, який діалектично розвивається. Відповідно і його мета, й уявлення щодо ідеалу теж постійно змінюються, а вимоги до нього постійно зростають. Отже, лише за умови збереження позитивної мотивації та цілеспрямованого стимулювання професійного самовдосконалення безпосередньо на робочому місці – у самій школі – можливе підвищення педагогічної майстерності вчителя; пробудження потреби в самоактуалізації, самоствердженні та життєтворчості, виникнення бажання самостійно творити свою особистість.

Принцип систематичності, за В. О. Сухомлинським, полягає насамперед у тому, що вчитель здобуває знання за певною системою: добір матеріалу для самостійного вивчення, визначення його обсягу, планування роботи тощо. У своїй професійній діяльності педагог повинен реалізувати систему наукових знань та практичних умінь, які він має відновлювати та вдосконалювати в процесі самоосвітньої діяльності. Системою В. О. Сухомлинський називав такий порядок роботи вчителя, коли її головні ланки та етапи перебувають у тісному зв'язку та зумовленості; такий порядок, за якого педагог бачить не тільки те, що робитиме завтра, а й те, що робитиме протягом цілого навчального року чи кількох років [1, 2].

Систематично організоване заняття самоосвітою дасть змогу вчителю розв'язати низку складних завдань, пов'язаних із професійною діяльністю, а саме удосконалити теоретичні знання, набути професійних умінь учителя-вихователя; оволодіти новими формами, методами, прийомами навчання та виховання дітей; вивчити та впровадити у практику провідний педагогічний досвід, новітні досягнення педагогічної, психологічної та методичної науки тощо.

Професійне самовдосконалення дає бажані результати, коли має цілеспрямований, послідовний, а не стихійно епізодичний характер; коли вчитель ґрунтовно вивчає реалізований ним навчальний процес, досліджує його, визначає сильні та слабкі сторони, концентрує увагу на причинах останніх, пов'язуючи їх із прогалинами у власній педагогічній діяльності. Отже, важливим принципом розвитку самоосвітньої діяльності педагога, на думку В. О. Сухомлинського, має бути принцип послідовності. Саме він дає можливість учителю не порушувати логічних зв'язків між тим, що вже знає, і тим, що глибоко вивчатиме.

Аналіз педагогічної спадщини педагога-новатора дає підставу стверджувати, що логічним розвитком принципів послідовності й систематичності самоосвіти вчителя є принцип наступності. У своїй творчій діяльності щодо самоосвіти вчителя В. О. Сухомлинський дійшов висновку, що саме врахування

принципу наступності у процесі викладання приводить педагога до переконання вивчати не один, а кілька основних розділів курсу. Так, учитель історії стикається з вивченням стародавнього світу, історії середніх віків, нової, новітньої, вітчизняної історії; учитель-біології – з вивченням ботаніки, зоології, анатомії та фізіології людини, загальної біології; вчитель математики – з вивченням алгебри, геометрії, тригонометрії тощо.

Видатний педагог наголошував, що вчитель-предметник має бути обізнаний із сучасним станом науки, основ якої він навчає підрастаюче покоління. Вивчення спеціальної літератури, систематичне читання науково-методичних журналів, участь у роботі наукових семінарів – усе це, на думку вченого, повинно сприяти розширенню наукового світогляду вчителя.

Наступність в опрацюванні матеріалу, як стверджував В. О. Сухомлинський, полягає в тому, що вибір кожного предмета зумовлений попередньою роботою вчителя над відповідним курсом, тобто у процесі опрацювання кожного наступного курсу він спирається на засвоєне раніше. Адже те, наскільки послідовно вчитель оволодіває теорією, використовує набуті знання, впливає на його професійне зростання та сприяє підвищенню якості уроку.

Важливим педагогічним принципом, що визначає кінцеву мету самоосвітньої діяльності вчителя, В. О. Сухомлинський вважав принцип зв'язку набутих знань із практикою. Цей принцип насамперед полягає в тому, що всі наявні в учителя знання й ті, яких він набуває, повинні у відповідних формах використовуватися в його практичній діяльності. Причому успішність відтворення педагогом знань залежить від того, наскільки він активно й цілеспрямовано працює над собою. «Учитель готується до хорошого уроку все життя... щоб відкрити перед учнями іскорку знань, учителю треба увібрати море світла...», – писав Василь Олександрович.

Висновки і перспективи досліджень. Підсумовуючи сказане вище, зазначимо, що ми розглянули лише структурні компоненти та принципи самоосвіти вчителя в педагогічній спадщині Василя Олександровича Сухом-

линського. Проте це дозволяє нам зробити висновок про важливість та необхідність використання здобутків безцінного науково-практичного доробку видатного педагога, який і досі залишається невичерпним джерелом розвитку сучасної педагогічної думки.

Список використаних джерел

1. Сухомлинский В. О. Изучение, обобщение и распространение опыта учителей в средней школе (Из опыта работы Павлышской средней школы) / В. О. Сухомлинский // Центральный державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 5097, оп. 1, спр. 286., 57 арк.
2. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. — К. : Рад. шк., 1977. — Т. 3. — С. 283—582.
3. Сухомлинський В. О. Павлышка середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. — К. : Рад. шк., 1977. — Т. 4. — С. 7—390.
4. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. — К. : Рад. шк., 1976. — Т. 1. — С. 55—206.
5. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. — К. : Рад. шк., 1977. — Т. 4. — С. 393—626.
6. Сухомлинський В. О. Сто порад вчителю / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. — К. : Рад. шк., 1976. — Т. 2. — С. 419—654.

S. M. HERHUL
Chernihiv

TEACHER'S SELF-EDUCATION AS THE BASIS OF V. O. SUKHOMLYNSKYI'S PEDAGOGICS OF KINDNESS

The article deals with the analysis of V. O. Sukhomlynskyi's views on the problem of teacher's self-education. The definition of the notion and the purpose are given; the foundations and principles of teacher's self-education are revealed.

Key words: V. O. Sukhomlynskyi, pedagogical heritage, self-education, self-educational activity, a teacher.

С. Н. ГЕРГУЛЬ
г. Чернигов

САМООБРАЗОВАНИЕ УЧИТЕЛЯ КАК ОСНОВА ПЕДАГОГИКИ ДОБРА В. А. СУХОМЛИНСКОГО

Статья посвящена изучению взглядов В. А. Сухомлинского на проблему самообразования учителя. Дается определение понятия, формулируется цель, раскрываются основы и принципы самообразовательной деятельности учителя.

Ключевые слова: В. А. Сухомлинский, педагогическое наследие, самообразование, самообразовательная деятельность, учитель.

Стаття надійшла до редколегії 16.07.2014